

ANDREW DOWLING

LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DE
CATALUNYA
1939-2012

Traducció de
MANEL LÓPEZ ESTEVE
i
MERITXELL NIÑÁ

PASADO & PRESENTE
BARCELONA

ÍNDEX

<i>Agraïments</i>	7
Introducció	9
1. El catalanisme i l'Estat espanyol, 1898-1939	23
2. La repressió, 1939-1955	77
3. Ressorgiment, 1955-1970	129
4. Restauració, 1970-1984	187
5. Nacionalisme i autonomia, 1984-2012	247
Epíleg: Cap a la independència?	307
<i>Notes</i>	331
<i>Bibliografia i fons documentals</i>	375
<i>Índex alfabètic</i>	403

INTRODUCCIÓ

No hi ha un consens clar a l'entorn de la identitat cultural i política dels catalans o sobre la seva realitat territorial. En els primers passos de la construcció del catalanisme, a mitjan segle XIX, Valentí Almirall parlava de la reconstrucció de la federació aragonesa, la qual, òbviament, no es basava en un component lingüístic. Malgrat que durant bona part del segle XIX podem trobar expressions com «terra catalana» en les diverses reflexions polítiques, no es va produir cap intent per traslladar la reflexió en un projecte polític concret. A partir de la dècada de 1880, certs sectors de la burgesia catalana van començar a trencar amb la tutela de Madrid, una ruptura que, d'altra banda, no va tenir lloc ni al País Valencià ni a les Illes Balears. La renaixença cultural valenciana del segle XIX no va reeixir en la creació d'un nacionalisme pròpiament valencià. València també es caracteritzà pel fracàs a l'hora de produir una burgesia industrial autonomista. Fins i tot, a la dècada de 1940, alguns sectors de les comunitats valencianes exiliades a Mèxic van interpretar el pancatalanisme com un projecte català imperialista. Els interessos compartits entre la indústria catalana del Principat i la del País Valencià no van trobar cap nexa d'unió i no es va produir un procés d'integració econòmica entre les ciutats de Barcelona i València. Aquesta divergència se'ns mostra clarament si comparem l'evolució dels moviments polítics d'ambdues realitats territorials. En el cas

valencià, el carlisme continuava tenint una presència important al camp als anys trenta del segle XX, la Unió Valencianista no va aparèixer fins 20 anys després de la Lliga Regionalista al Principat i el valencianisme d'esquerres no va irrompre en l'escenari polític fins als anys trenta. Fins aleshores, el pancatalanisme rarament va tenir una concepció política, tot i que sí que existia un ampli reconeixement dels vincles culturals entre els diversos territoris. La ruptura que va suposar el franquisme va impedir qualsevol desenvolupament natural d'aquests moviments.

El projecte del pancatalanisme, lligat a la idea dels Països Catalans a partir dels anys seixanta, i el projecte d'Euskal Herria del nacionalisme basc tenen el seu origen en contextos culturals i socials clarament diferenciats. La modernitat econòmica fou essencial a Catalunya per vincular el catalanisme com un projecte polític transversal amb l'avenç social i polític. A Catalunya, la llengua era també un símbol de consens, diàleg i promoció social. Per contra, en contrast amb el concepte territorial d'Euskal Herria, la gran dimensió territorial que projectava el pancatalanisme fou un factor que va contribuir a la seva debilitat. A Euskal Herria hi havia un grau menor de diferenciació social i territorial; en canvi, l'estratègia pancatalanista tenia un nivell molt més elevat de dispersió i de contrast com a projecte nacional. Al País Valencià, de la mateixa manera que a Navarra, l'àmplia expansió del castellà es va produir més d'hora que al Principat i va adquirir un prestigi que, per contra, no ha tingut a Catalunya. Igualment, la identitat valenciana no està tan fortament lligada a l'ús de la llengua catalana, tal com succeeix a Catalunya. D'aquesta manera, el valencianisme catalanista no va entrar a formar part dels corrents dominants de la política valenciana i fou una més de les diverses opcions polítiques. En un cert sentit, el cas de Catalunya té alguna cosa d'inusual en termes europeus, ja que la construcció de la nació catalana s'ha centrat en un terri-

tori central i únic, el Principat de Catalunya, més que no pas en unes expectatives territorials potencialment més grans. Com veurem més endavant, els valors culturals i polítics de la societat catalana van assolir el seu major grau de consens a redós de la gran modernització del segle xx. Aquest llibre se centra fonamentalment en el Principat de Catalunya, en el territori en el qual el catalanisme s'ha desenvolupat durant els darrers dos segles.

Quan el catalanisme polític va fer la seva primera aparició, tenia dos grans objectius per aconseguir: l'autonomia de Catalunya i el lideratge català d'Espanya. Aquests propòsits inicials del nacionalisme català eren diferents respecte a l'altre gran moviment nacionalista a l'Estat espanyol, el d'Euskadi, on hi havia un compromís ferm per la independència política des dels mateixos orígens del moviment. Les grans transformacions de l'Europa contemporània, des de la urbanització i la industrialització fins a la implantació del ferrocarril, van arribar amb retard a Espanya. Les primeres manifestacions clares de modernització van tenir lloc a les àrees perifèriques de l'Estat, en particular a Catalunya, la qual, a finals del segle XIX, va ser el centre industrial i cultural més dinàmic del conjunt de l'Estat. Durant el segle xx Espanya ha presenciat els vaivens dels diversos moviments que han reivindicat l'autonomia cultural i política, entre els quals Catalunya sempre ha tingut un clar protagonisme que li ha permès obtenir l'autonomia per primer cop l'any 1932 i posteriorment l'any 1979. Per altra banda, a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, es van desenvolupar uns moviments obrers particulars, els quals solien mostrar poques simpaties envers les expressions nacionalistes, de manera que en tots tres territoris es va produir el xoc entre el moviment obrer organitzat i el nacionalisme. Aquests enfrontaments van esdevenir més complexos per la interacció de les forces autòctones amb la nombrosa immigració caste-

llanoparlant que va arribar a tots tres territoris en el transcurs del segle XX.

Com és ben sabut, a l'època medieval Catalunya va ser un component central de la corona d'Aragó, la qual es va convertir en un autèntic poder mediterrani. Per motius dinàstics, la corona d'Aragó es va unir mitjançant un matrimoni reial amb el regne de Castella l'any 1479. No obstant això, és important remarcar que aquesta unió s'assemblava més al model de la confederació austrohongaresa que no pas a la incorporació anglesa de Gal·les o a la de Bretanya per part de França. La unió dinàstica dels monarques hispànics de finals del segle XV no va significar la unificació cultural dels territoris dels diversos regnes. Aquesta unificació fou un mite particularment propagat pels historiadors franquistes, els quals van invocar el període dels Reis Catòlics com l'edat daurada de la política d'Espanya. Després de la unió dels regnes, la llengua catalana va conservar el seu estatus elevat i va continuar creant expressions literàries i culturals catalanes. Al mateix temps, el coneixement del català resultava necessari per progressar socialment. Al segle XVI la monarquia espanyola es convertí en una gran potència europea i el regne de Castella va esdevenir el territori amb més pes de la monarquia (aleshores multiplicava per cinc la població del regne d'Aragó). En aquest context Catalunya va iniciar un llarg procés de decadència marcat per les revoltes camperoles, les guerres entre la noblesa i la pesta, que debilitaria enormement la seva economia i que trigaria molt a revertir.

La revolta catalana de 1640 va significar l'aixecament en contra de la creixent centralització de Castella. En el mateix any Portugal, que també formava part de la monarquia hispànica, es va rebel·lar contra el poder de Castella i va aconseguir la independència. Catalunya, per contra, va ser derrotada i una de les conseqüències fou la pèrdua del comtat del Rosselló i part de la Cerdanya amb la signatura del Tractat dels Piri-

neus l'any 1659. Per a Catalunya, aquest trencament va suposar la pèrdua d'una cinquena part de la població i encara en l'actualitat els territoris de la Catalunya Nord són evocats com a «terra irredempta». La llengua catalana va patir diverses restriccions a partir de l'any 1677 i a mitjan segle XVIII ja havia desaparegut de bona part de l'esfera pública. Espanya com una entitat política unificada no començà a ser una realitat fins a l'any 1715.¹ De nou, els orígens d'aquesta transformació i de la unificació política tenen caràcter dinàstic i responen a l'intent d'un Estat espanyol encara embrionari d'invertir la seva decadència a través de la centralització. La debilitat geopolítica d'Espanya havia estat severament revelada per la guerra de la Successió espanyola, en la qual les dos grans monarquies europees s'estaven disputant el tron espanyol. La victòria dels Borbons va suposar una dura derrota per a Catalunya i la imposició d'un model centralitzat. Barcelona fou assetjada i ocupada l'any 1714 i des d'aleshores les decisions polítiques i econòmiques importants que afectaven Catalunya es van prendre des de Madrid.

Durant el llarg segle XVIII i gairebé fins a la dècada de 1830, a Catalunya es van anar assentant unes bases econòmiques que generarien un fort contrast amb el desenvolupament de la resta d'Espanya. Cap a mitjan segle XIX Catalunya contribuïa en un 22% a la producció industrial d'Espanya, mentre que Madrid tot just ho feia en un 3%. A les dècades següents la contribució catalana va anar en augment i a finals del segle XIX, durant «l'edat europea del nacionalisme», el projecte cultural i polític del catalanisme va emergir en una Espanya marcada per l'aïllament i l'endarreriment econòmic. Un dels prohoms del primer catalanisme com és Enric Prat de la Riba va descriure els catalans com uns espanyols que desitjaven construir una Espanya diferent. Va ser durant les primeres tres dècades del segle XX quan es produí l'aparició i la consolidació del projecte catalanista. Aleshores Catalunya tenia una altra

particularitat: l'existència d'un potent i singular moviment obrer de clara influència anarquista, que sovint xocava amb el moviment nacionalista. Bona part de les primeres dècades del segle XX van ser testimoni de l'enfrontament entre el catalanisme i el moviment obrer. La modernització i la ràpida industrialització en el marc d'un Estat arcaic van portar al creixement del moviment regionalista a finals del segle XIX, i la dèbil democratització va conduir a l'aparició del moviment anarquista més potent de la història arreu del món. Al llarg del segle XX la societat catalana va experimentar un grau excepcional d'agitació que massa sovint va tenir com a resultat la repressió exercida per la policia i l'exèrcit espanyols.

Per la seva banda, Espanya s'ha sentit amenaçada per l'aparició dels nacionalismes català i basc, els quals han estat considerats com a fermes desafiaments a l'essència de la pàtria espanyola. El conflicte a l'entorn de les diverses concepcions d'Espanya i la qüestió de la plurinacionalitat de l'Estat es resoldria, aparentment, amb la guerra civil espanyola. Amb la victòria de Franco i del nacionalisme espanyol l'any 1939 i amb la posterior consolidació d'una llarga dictadura, s'intentà acabar definitivament amb el problema de les nacions minoritàries de l'Estat. La derrota de la guerra civil va trencar el desenvolupament normal de la cultura política de Catalunya, la qual havia contribuït enormement a la vitalitat intel·lectual d'Espanya des de mitjan segle XIX. La victòria franquista va tenir un impacte molt més gran sobre el conjunt de la societat catalana que qualsevol altra derrota política anterior, incloses les de 1659 i 1714. L'ocupació franquista va representar la desfeta del conjunt del catalanisme polític en totes les seves expressions. El règim va significar la ruptura de gairebé la totalitat de projectes polítics i del sistema de partits català. A les eleccions a la Generalitat de 1932 van obtenir representació parlamentària vuit forces polítiques, de les quals només dues, Esquerra Republicana de Catalunya i Unió Democràtica de

Catalunya, continuarien existint després de la mort de Franco. Igualment, a les eleccions generals espanyoles de febrer de 1936 foren tretze els partits catalans amb representació a les Corts republicanes, dels quals només ERC va sobreviure a la dictadura. Els dos projectes polítics més reeixits sota el franquisme, el dels comunistes del PSUC i CCOO per un costat i el dels catòlics catalans per l'altre, van comptar amb el suport i l'empara d'estructures més àmplies que les de les seves pròpies forces: el moviment comunista internacional i l'Església catòlica.

Al llarg de 45 anys del segle xx Catalunya va patir una dictadura militar que va pretendre eliminar la seva identitat cultural. Sota les condicions del primer franquisme la possibilitat que tant la realitat nacional catalana com el catalanisme fossin completament aixafats no resultava improbable. Però això no va passar i, de fet, la identitat i el nacionalisme català van reemergir a finals del règim i van arrelar més fermament que en el període d'avantguerra. La derrota de l'obrerisme en la immediata postguerra va fer possible l'entesa amb el catalanisme i la seva preeminència futura. La reconstrucció i l'ascens del nacionalisme català es van veure afavorits per dos factors paral·lels però de distint caràcter. En primer lloc, el restabliment de la posició de l'Església i, en segon lloc, l'esclafament per part del franquisme de les velles formes d'organització de la classe obrera (al final de la dictadura, en contrast amb els seus inicis, hi havia un moviment obrer que ja no tenia aversió al catalanisme).

El juliol de 1936, amb l'esclat de la guerra civil, l'Església catalana va patir un assalt ferotge, sense precedents en la història contemporània d'Europa. Un terç dels assassinats religiosos que van tenir lloc a Espanya durant la guerra civil es va produir a Catalunya. De fet, no és exagerat afirmar que, en termes relatius, Catalunya va experimentar el major esclat antireligiós de la història europea dels darrers dos segles. Tal

com veurem, la victòria franquista va donar una oportunitat potser única a l'Església no només de restaurar la seva posició, sinó d'esdevenir part del triumvirat franquista juntament, és clar, amb la Falange i l'exèrcit. Tanmateix, aquesta restauració va donar a l'Església catalana una oportunitat d'esdevenir no només central en la identitat nacional de Catalunya, sinó també de jugar un paper important en la reconstrucció i el ressorgiment del catalanisme.

La preservació i recuperació de la identitat catalana durant els anys més brutals de la dictadura, els quaranta, es va articular al voltant de l'Església catalana. El catolicisme era un dels pilars fonamentals del nou ordre franquista, tot i que, al mateix temps, tots els passos importants de la recuperació catalanista sota la dictadura es van produir amb l'ajuda i l'acció de l'Església. Els primers llibres que es van publicar en català després de 1939 eren llibres de temàtica religiosa i la represa de l'ús públic de la llengua es va fer amb la celebració de la missa. El protagonisme central en l'ús religiós del català el va tenir el monestir de Montserrat. Aquesta abadia va publicar la primera revista mensual en català, *Germinàbit*, la qual va aparèixer l'any 1949 i que seria un clar antecedent de *Serra d'Or*, la publicació que es va convertir en el principal espai permès de debat del catalanisme després de 1959. Un incommptable nombre de publicacions, revistes, butlletins parroquials, llibres, etc. en català van aparèixer a través de l'Església durant la dècada dels cinquanta. Entre el 1939 i el 1976, aproximadament 1.200 llibres de temàtica religiosa es van publicar en català i fins a la meitat de la dècada dels quaranta els llibres religiosos eren els únics publicats de forma autoritzada en català. La primera onada de literatura catalana de postguerra també va compartir els valors del catolicisme i es pot dir que estava impregnada d'una relació cultural amb la religió. Diversos sectors del catolicisme també van ser responsables de la prudent reconstrucció de la societat civil durant els anys quaranta i cin-

quanta. No obstant això, l'Església catalana havia aconseguit una nova posició de consens en la vida nacional, a diferència del que li havia succeït en èpoques anteriors. La implicació de l'Església en el procés de revitalització catalanista sota la dictadura va fer possible la transformació del seu estatus.

La resposta del nacionalisme català a la dictadura franquista va estar marcada per dues divisions fonamentals. El període que va fins a la meitat dels anys seixanta fou un temps d'hegemonia catòlica en el si del catalanisme. Després de 1965 la intervenció directa de l'Església va disminuir, encara que les activitats dels laics catalanistes catòlics es van ampliar. Un nou empresariat centrat en el món editorial i el sector financer emergiria a la Catalunya dels anys cinquanta i es convertiria en la columna vertebral de la classe empresarial catalanista. Aquests empresaris tenien la seva contrapart en altres punts de l'Estat i s'identificaven clarament amb els seus homòlegs de l'Europa occidental. La nova burgesia liberal i relativament cultivada de Catalunya creia que un sistema parlamentari occidental garantia millor l'estabilitat econòmica que no pas un tipus de govern com el franquista, que sovint imposava una política completament irracional. Les grans transformacions socials i econòmiques que es van produir a finals dels anys cinquanta, amb la fi de l'aïllament econòmic espanyol, van oferir noves oportunitats als sectors de l'empresariat català i a tots aquells que es dedicaven a l'activitat cultural, des dels membres de la Nova Cançó fins als nous escriptors i editors en llengua catalana dels anys seixanta. El lloc de l'Església catalana en la societat es transformà profundament durant aquest període fins i tot per a sectors com el dels comunistes catalans. L'Església catalana va passar a ser vista com l'Església nacional de Catalunya, igual com ho havia esdevingut l'Església de Polònia per a bona part de la societat polonesa, inclosos intel·lectuals laics, durant la dictadura comunista. A més, l'estratègia de reconciliació nacional seguida des dels darrers

anys cinquanta tant pels comunistes catalans com pels espanyols va afavorir la consideració positiva del paper de l'Església. Igualment, la tendència creixent per les preocupacions socials entre diversos sectors de l'Església i els sacerdots també va afavorir el canvi de percepció.

Tot i que el nacionalisme català va continuar essent la bèstia negra del règim, el catalanisme catòlic fou el sector de l'oposició catalana menys susceptible de patir la seva repressió brutal gràcies a l'emparedament que proporcionaven els privilegis de l'Església catòlica. En aquest context fou capaç de fer els avenços més importants del catalanisme després de 1939, tot i que en el període d'avantguerra havia estat un sector del tot minoritari. El nucli més aviat reduït del catalanisme catòlic, tot i que era menys tolerat per Franco que l'oposició democratacristiana espanyola, va practicar l'estratègia d'anar acumulant petites concessions, que pel seu caràcter fragmentari resultaven molt difícils de ser anul·lades pel règim. Tot i així, la relativa tolerància sobre el catalanisme catòlic es va produir després d'una forta repressió a tots els sectors antifranquistes de Catalunya en la immediata postguerra. Al llarg del llibre explicarem les raons del declivi de l'anticlericalisme d'esquerres a Catalunya, en el qual, naturalment, va tenir un paper fonamental la desaparició de l'anarquisme i de l'anarcosindicalisme. Un altre factor important en aquest procés fou la implicació d'alguns sectors de l'Església amb el sindicalisme antifranquista o amb plataformes unitàries com l'Assemblea de Catalunya a través de, per exemple, la cessió d'esglésies i edificis religiosos com a punts de reunió. En aquest llibre se sosté que, al llarg de la dictadura franquista, l'expressió política del nacionalisme català va experimentar una conversió catòlica a nivell cultural i polític, en un marcat contrast amb la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República. Aquesta catolització es produí entre les elits protopolítiques de l'oposició nacionalista. L'aparició d'una força política com Con-

vergència Democràtica a la fi del règim era una clara demostració d'aquest procés. Convergència provenia d'aquells sectors de la cultura política catalana que no havien estat directament reprimits pel règim: l'Església, els empresaris i financers, així com una part del món cultural. La situació d'aquests sectors contrastava amb l'experiència del moviment obrer i els seus militants a Catalunya durant la dictadura. El desembre de 1985, l'Església catalana va fer pública la carta pastoral dels bisbes de Catalunya, amb el títol «Arrels cristianes de Catalunya», en la qual es reconeixia clarament Catalunya com una nació en un text que va suposar el primer posicionament doctrinal de l'Església sobre la qüestió nacional catalana.²

La pràctica desaparició de l'anarcosindicalisme després de 1939 i la seva substitució pels comunistes catalans i el nou sindicalisme antifranquista de les Comissions Obreres van assegurar que l'anticatalanisme no tingués cap tipus de presència entre l'oposició al règim. Abans de la guerra civil, el catalanisme polític s'observava amb una profunda desconfiança per part del moviment obrer. La imposició de la dictadura franquista va fer que es produís una important transformació entre el moviment obrer i el catalanisme. El PSUC es guanyà una posició privilegiada en la direcció de la lluita antifranquista i va considerar que la direcció del moviment nacional català per part de la burgesia havia arribat a la seva fi.³ Si bé en la lluita antifranquista la influència de les esquerres fou incontestable, durant la transició les forces polítiques d'esquerres, especialment les comunistes, van patir una clara desfeta tant a Catalunya com al conjunt de l'Estat. El nacionalisme conservador català es convertí en dominador de l'escenari polític posterior sorgit de la transició. Les diverses tradicions de les esquerres catalanes no aconseguiren imposar-se en unes eleccions catalanes fins a l'any 2003, quan ja havien perdut bona part de la capacitat i dels plantejaments transformadors que defensaven

a finals dels anys setanta. Fins a l'any 2003, CiU fou la formació política nacionalista més important de l'Estat espanyol i una de les forces amb més èxit electoral de les nacions sense estat d'arreu d'Europa occidental, guanyant sis eleccions catalanes consecutives entre el 1980 i el 1999. A més, en diversos moments dels darrers trenta anys, CiU ha jugat un paper central en la política espanyola. El suport de la coalició nacionalista als governs de l'Estat en minoria va començar als darrers setanta amb el suport des de fora a la UCD d'Adolfo Suárez i ha continuat, primer, amb els governs socialistes de Felipe González entre el 1993 i el 1996 i, després, amb el suport al govern del Partido Popular de José María Aznar entre el 1996 i l'any 2000. La política de CiU ha atorgat al catalanisme polític una influència al govern de l'Estat que no es produïa des d'abans de la guerra civil.

D'ençà dels anys vuitanta el projecte polític del catalanisme ha experimentat la major transformació des de la seva aparició a finals del segle XIX. El catalanisme, com a moviment que havia aparegut en un territori avançat culturalment i política, pretenia, des dels seus primers passos i fins a la guerra civil, aconseguir l'autonomia com un instrument de modernització d'Espanya. Aquest projecte es va veure abruptament aturat per la guerra i la llarga nit del franquisme. Sota la dictadura, el catalanisme es va centrar a preservar l'amenaçada identitat cultural catalana. Tot i el ressorgiment cultural de la dècada dels seixanta, el catalanisme buscava, en termes generals, restablir la posició cultural i política que havia tingut Catalunya fins al 1939. Malgrat que el moviment havia canviat en alguns dels seus aspectes essencials, fins a finals de la primera dècada del segle XXI l'opció independentista era minoritària. Tenint en compte les greus conseqüències del franquisme per al conjunt del catalanisme, no resulta gens sorprenent que des de la fi de la dictadura el seu objectiu principal fos el de la reconstrucció de la realitat nacional.

No va ser fins després de vint anys de reconstrucció nacionalista que es van fer evidents els defectes d'aquest objectiu estratègic. La integració a la Unió Europea no havia suposat la dissolució dels mecanismes de control de l'Estat espanyol. Igualment, les esperances que des de Catalunya s'havien dipositat en el Comitè de les Regions de la Unió Europea s'han vist frustrades. Els esdeveniments de les darreres dècades, de manera particular el creixement i consolidació de Madrid i l'arribada d'una nova immigració, han determinat el punt i final de l'estratègia política del catalanisme tal com havia estat formulada durant bona part del segle xx. Aquesta crisi estratègica ha produït l'aparició del sobiranisme i l'independentisme com a moviments que pretenen portar la societat catalana cap a una nova direcció. El fracàs recollit pel procés de reforma de l'Estatut, entre el 2006 i el 2010, va reforçar l'aposta independentista. El segle XXI ha estat marcat per l'aparició i el creixement d'un moviment favorable a la independència que ha tingut un dels seus punts àlgids en la gran manifestació de l'11 de setembre de 2012 a Barcelona. L'apartat final d'aquest estudi conclou amb una reflexió sobre el recent gir independentista del nacionalisme català. Al costat de Catalunya, els nacionalistes d'Escòcia també estan fent passos per construir una coalició per la independència que surti victoriosa del futur referèndum del 2014 i, d'aquesta manera, dos dels estats unificats més antics d'Europa, Espanya i la Gran Bretanya, s'enfronten a moviments que poden posar fi a les seves respectives unions. La qüestió important, en un context de crisi econòmica i frustració social, és saber si l'encaix dels catalans a Espanya ha arribat unilateralment i definitiva a la seva fi.